

*Нікітін А. О.,
студент*

*Інституту підготовки кадрів
Національної академії прокуратури України*

ПРИНЦИПИ ТА ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Анотація. У статті висвітлюються й аналізуються передбачені Кримінальним кодексом України загальні засади призначення покарання. Наголошується на взаємозв'язку засад призначення покарання між особою, а також їх відповідності принципам призначення покарання. Звернено увагу на зміни, внесені до загальних засад призначення покарання, у зв'язку із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, призначення покарання, закон про кримінальну відповідальність, принципи призначення покарання.

Постановка проблеми. Для розбудови правової держави важливим є забезпечення дієвості всіх механізмів її правової системи, зокрема встановлення механізму кримінально-правових заходів реагування на вчинення злочинів, панівне місце серед яких посідає призначення покарання, правильність застосування якого відіграє значну роль у протидії злочинності. Призначення покарання та його засади є одним із базових інститутів кримінального права, а також важливою частиною кримінального процесу, зокрема постановлення вироку судом. Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених принципам і засадам призначення покарання, проблеми та помилки, пов'язані з їх правильним застосуванням судом під час винесення вироку, досі повсякчас мають місце. Безперечно, зазначені явища є недопустимими, коли вирішується доля людини.

Аналіз досліджень із даної теми. Найбільш відомими серед робіт, присвячених проблемним питанням призначення покарання, є праці таких авторів, як О.В. Євдокімова, М.І. Бажанов, В.І. Борисов, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, Г.А. Кригер та інші.

Метою цієї статті є системний аналіз загальних засад призначення покарання, передбачених Кримінальним кодексом України, а також принципів його призначення, встановлення взаємозв'язку між ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи говорити про призначення покарання, слід вказати, що чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не дає визначення терміна «призначення покарання», однак таке визначення можна вивести на основі передбачених у ст. 65 КК України загальних засад призначення покарання [1]. Крім цього, сучасна юридична література та дослідники надають багато поглядів на визначення цього терміна.

Слід розуміти, що необхідною передумовою призначення покарання є скоєння особою кримінального право-

порушення (злочину або проступку), прямо передбаченого в законі про кримінальну відповідальність, і лише тоді, коли в ході досудового розслідування повністю доведено, що підозрюваний є винним в інкримінованому йому злочині або кримінальному проступку, коли цьому правопорушенню вироком суду надана правильна кваліфікація, створюються законні підстави для здійснення дії – призначення особі покарання.

Отож, призначення покарання є одним з етапів його реалізації, суть якого полягає в індивідуалізації певного покарання щодо особи, яка скоїла кримінальне правопорушення (злочин або кримінальний проступок) і вину якої було доведено в законному порядку.

Найважливіше значення для забезпечення справедливості, на нашу думку, має обов'язок суду призначити справедливе покарання, тобто таке покарання, яке є об'єктивним і неупередженим, а також відповідає загальним засадам його призначення.

Можна виокремити низку ознак, притаманних призначенню покарання:

- йому передують скоєння особою кримінального правопорушення, яке передбачене законом про кримінальну відповідальність;
- у судовому порядку повністю доведено вину особи, що вчинила кримінальне правопорушення;
- вироком суду надана правильна кваліфікація кримінальному правопорушенню, за яким слідує покарання особи;
- судом правильно обрано вид та розмір покарання, яке призначається винній особі.

У ст. 65 КК України виокремлено положення, що характеризують загальні засади призначення покарання, які можна розуміти як систему встановлених істотних правил, а також основних критеріїв і положень, які передбачені кримінальним законом та якими повинен керуватися суд під час його призначення [2, с. 268; 3, с. 272]. Слід наголосити, що загальні засади призначення покарання насамперед спрямовані на забезпечення індивідуалізації, гуманності і справедливості призначеного особі покарання [4, с. 156].

Отже, ст. 65 КК України передбачає наступні загальні засади призначення покарання, згідно з якими суд його призначає:

- у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК;
- відповідно до положень Загальної частини КК;
- враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання [1].

Крім вищезазначених критеріїв, у ст. 65 КК України (а саме ч. 2, 3 та 4 ст. 65 КК України) визначено ще ряд практичних правил і засад призначення покарання, а саме:

– особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення і попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів;

– підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини КК за вчинений злочин, визначаються ст. 69 КК України;

– більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі ст. 70 та 71 КК України;

– у випадку затвердження вирокон угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди [1].

Таким чином, цими основами призначення покарання закріплюється порядок його призначення у ряді передбачених законом про кримінальну відповідальність випадків, що дозволяє здійснювати кримінальне судочинство, спрямовуючи його на досягнення завдань та мети КК України у випадках, що описані у ст. 65 КК України.

Слід відзначити, що у Кримінальному кодексі України 1960 року не було передбачено тих правил та засад, що визначені ч. 2, 3 та 4 ст. 65 КК України 2001 року. У ньому були лише положення, що є аналогічними викладеним у ч. 1 ст. 65. Такі зміни, безперечно, є суттєвими досягненнями чинного законодавства, оскільки вони є обов'язковими для суду правилами в кожному конкретному випадку призначення покарання винній у вчиненні злочину особі для досягнення мети та цілей покарання [5]. Необхідно відмітити, що подібні зміни пов'язані з переосмисленням та реформацією кримінального законодавства на фоні зміни суспільних відносин, зміни державних орієнтирів у реалізації покарання на вектори гуманізації та євроінтеграції кримінального законодавчого базису.

Слід також звернути увагу, що донедавна (до прийняття Закону № 270-VI від 15.04.2008 року) у вітчизняному кримінальному законодавстві була відсутня категорично-імперативна норма щодо встановлення вимог призначення більш суворого виду покарання серед передбачених за вчинений злочин, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів, тобто не зможе забезпечити досягнення цілей покарання (доповнення до ч. 2 ст. 65 КК України). Важливість такого доповнення пов'язана з необхідністю обов'язкового врахування судом обставин, що пом'якшують покарання під час його призначення [6].

Розглядаючи визначені у КК України загальні засади призначення покарання, звернемо увагу на кожен з них більш детально:

– суд призначає покарання в межах, встановлених у санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин – така вимога до призначення покарання встановлює, що суд може призначити покарання лише в межах санкції статті КК, відповідно до

якої було кваліфіковано злочинне діяння особи. Таким чином, при відносно-визначеній санкції, де зазначені мінімум і максимум покарання, суд може призначити покарання лише в цих межах, а при відносно-визначеній санкції, де зазначений лише максимум покарання, мінімумом є та нижча межа, що встановлена в Загальній частині КК України [7, с. 322; 8, с. 368]. Однак із метою забезпечення дії принципу справедливості призначеного покарання на випадки, в яких застосування навіть мінімального покарання, яке передбачене санкцією статті КК, відповідно до якої було кваліфіковано дії особи, є занадто суворим, законодавець у ч. 1 ст. 69 КК України надав право суду призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом [5]. Крім цього у ст. 70 КК України передбачений випадок, відповідно до якого суд може вийти за верхню межу санкції – це може мати місце під час призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК України) або за сукупністю вироків (ст. 71 КК України);

– суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК України – ця засада визначає, що суд має обов'язок при призначенні покарання керуватися положеннями, які передбачені у Загальній частині КК України, якими можуть бути, зокрема, умови та порядок призначення покарання за незакінчений злочин або злочин, вчинений у співучасті, які передбачені ст. 68 КК України, умови призначення покарання за сукупністю злочинів чи вироків, що передбачені ст. 70 та 71 КК України відповідно;

– суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання – цією засадою визначено, що суд повинен дослідити всі описані фактори, які повинні мати у подальшому вплив на прийняте судом рішення щодо призначення покарання.

Тяжкість вчиненого злочину визначається ст. 12 КК України, яка класифікує всі злочини. Ступінь тяжкості злочину визначається характером конкретного вчиненого злочину. У зв'язку із цим суд повинен урахувати ті суспільні цінності, на які посягає винний, скоюючи кримінальне правопорушення, тобто цінність самого об'єкта злочину [7, с. 323]. Також під час урахування ступеня тяжкості злочину великого значення набуває спосіб його вчинення, мотиви вчиненого діяння та інші конкретні обставини справи, оскільки вони можуть виступати кваліфікуючими ознаками вчиненого кримінального правопорушення [9].

Врахування судом особи винного передбачає обов'язок суду взяти до уваги певні позитивні чи негативні особливості та характеристику його особистості. Така характеристика може стосуватися соціального статусу особи, її фізичних та психічних якостей. Зокрема, соціальну характеристику особи можуть становити професія, фах, обіймана посада, ставлення до праці чи навчання, наявність державних та інших нагород, відзнак, почесних звань, наявність сім'ї, ставлення до інших членів суспільства, поведінка на роботі, в побуті, додержання вимог суспільного співжиття тощо. До фізичних ознак належать, зокрема, стать, вік, стан здоров'я, здатність до праці. Психічними ознаками є наявність чи відсутність психічного розладу, темперамент, характер, соціальна спрямованість.

У правовому аспекті особу винного характеризує наявність ознак загального чи спеціального суб'єкта злочи-

ну, наявність судимості, множинності вчинених ним злочинів, вчинення злочину у співучасті тощо [4]. Може мати місце думка, що врахування подібного порушує рівність усіх осіб перед законом та судом, що є одним з основоположних принципів судочинства в цілому, проте слід розуміти, що призначення покарання несе в собі індивідуальний характер і не врахування такого важливого елемента як особа винного призведе до неповної та нечіткої реалізації завдань і мети покарання, чим зашкодить суспільним відносинам явно більше, ніж певного роду «нерівність» осіб за врахування особи винного під час призначення покарання.

Врахування обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, передбачає встановлення, виокремлення та вмотивоване застосування судом обставин, які передбачені ст. 66 та 67 КК України, під час призначення покарання. Врахування цих обставин дозволяє суду призначити покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, призначити покарання більш м'яке, ніж передбачено законом, а також брати до уваги обтяжуючі обставини під час призначення покарання – призначаючи у вирокі найсуворіші санкції, передбачені певними статтями.

Щодо ч. 2 ст. 65, відповідно до якої особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів, то така засада призначення покарання спрямовує суди під час призначення покарання керуватись умовами необхідності та достатності призначуваного ними покарання для виправлення особи та превенції нових злочинів. Ч. 2 ст. 65 КК України Законом України № 270-VI від 15.04.2008 року було доповнено змінами, які стосуються правил посилення покарання. Ці зміни передбачають, що більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише тоді, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів [1]. Таке доповнення становить собою сформульовані та конкретизовані принципи доцільності і достатності призначуваного судом покарання, зокрема за умови призначення більш суворого виду покарання з числа передбачених у санкції статті Особливої частини КК [5].

Необхідність такої новели у кримінальному законодавстві України обґрунтовується тим, що на практиці мають місце випадки, коли суд призначає засудженому максимальне покарання, передбачене санкцією статті Особливої частини КК (бо таке потрібне для виправлення особи та попередження вчинення нею нового злочину, наприклад), однак при цьому у мотивувальній частині вироку містяться обставини, що пом'якшують покарання – тому таке нововведення є логічним із боку законодавця для закріплення спеціального правила щодо зазначених випадків [6].

Ч. 3 ст. 65 КК України встановлює, що підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини КК за вчинений злочин, визначаються ст. 69 КК України [1]. Цим положенням визначається посилання на ст. 69 КК України у випадку наявності підстав для призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено кримінальним законом. Проте, що можливість застосування ст. 69 КК України передбачена законодавцем на противагу п. 1 ч. 1 ст. 65 КК

України, з метою забезпечення принципу справедливості призначення покарання для випадків, коли навіть застосування мінімального покарання, що передбачене санкцією статті Особливої частини КК, є занадто суворим, вже було зазначено під час аналізу п. 1 ч. 1 ст. 65. Однак крім цього слід відзначити, що до внесення Законом України № 270-VI від 15.04.2008 року змін до закону про кримінальну відповідальність суд мав можливість призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, лише за особливо тяжкий, тяжкий злочин або злочин середньої тяжкості, однак Конституційний Суд України у своєму рішенні щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 КК України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 визнав неконституційним положення ч. 1 ст. 69 КК України в частині, яка робила неможливим призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості [10].

Щодо ч. 4 ст. 65 КК України, то цим положенням передбачається можливість призначити більш суворе покарання, ніж передбачено відповідною статтею Особливої частини КК, у випадку призначення покарання за сукупністю злочинів або за сукупністю вироків згідно із положеннями, викладеними у ст. 70, 71 КК України відповідно.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012 року ст. 65 КК України було доповнено п. 5 наступного змісту: «У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди» [11]. Така зміна була пов'язана із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України і доповнила засади призначення покарання можливістю призначення покарання, яке буде узгоджене між сторонами кримінального провадження – обвинуваченням та захистом, внаслідок затвердження вироком суду угоди про примирення чи визнання вини.

Слід окремо зауважити, що у Кримінальному кодексі України нічого не сказано про принципи призначення покарання, проте їх можна сформулювати самостійно, виходячи з положень, закріплених у розділі КК, присвяченому призначенню покарання, крім того, багато дослідників поруч із загальними засадами призначення покарання виділяють ряд принципів призначення покарання, серед яких наступні:

– законність покарання – полягає у вимозі призначення покарання відповідно до закону про кримінальну відповідальність [7, с. 318; 8, с. 363];

– визначеність покарання в судовому вирокі – виявляється в тому, що в судовому вирокі воно має бути визначене з точною вказівкою як виду, так і строків призначеного особі покарання [3, с. 272];

– обґрунтованість покарання й обов'язковість його мотивування у вирокі – полягають у тому, що покарання застосовується лише тоді, коли це необхідно і доцільно, та обов'язково підкріплюється відповідним мотивуванням у вирокі [12, с. 318];

– гуманність покарання – полягає у тому, що покарання не повинне мати на меті заподіяння фізичних страждань засудженому або приниження його людської гідності, що визначено у ч. 3 ст. 50 КК України [1];

– індивідуалізація покарання – виявляється в урахуванні під час призначення покарання як тяжкості вчиненого злочину, конкретних обставин справи, так і особи засудженого, про що говорилося вище під час розгляду п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України [1];

– справедливість покарання – полягає, насамперед, у тому, що воно має відповідати загальнолюдським цінностям, моральним устоям суспільства, переконувати громадян у правильності кримінально-правової політики держави в цілому [8, с. 366].

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що всі принципи призначення покарання перебувають у тісному взаємозв'язку між собою, встановлюючи певну систему, окрім цього вони знаходять свою реалізацію у статтях КК України, які присвячені призначенню покарання та його засадам.

Окрім того, співвідношення принципів і загальних засад призначення покарання полягає в тому, що принципи є первинними, а загальні засади, що безпосередньо сформульовані у кримінальному законі, – вторинними. Саме на основі принципів призначення покарання формуються та закріплюються у кримінальному законі його загальні засади, які надалі застосовуються судами кожен раз під час призначення покарання.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 01.09.2001 р. : станом на 01.01.2013 р. / Верховна Рада України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник.] / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін. – Вид. 4-те, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник.] / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін. – Вид. 4-те, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – 2010 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/books/162/28/>.
5. Макаренко А.С. Деякі актуальні проблеми стану кримінального законодавства у галузі призначення покарання // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/app/2011_41/Makarenko.pdf.
6. Шевченко Д.А. Теоретико-правовий аналіз діяльності суду з реалізації принципу індивідуалізації покарання при призначенні покарання // Форум права. – 2008. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12sdappp.pdf>.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін,

В.І. Борисов та ін. ; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. ; Х. : Юрінком Інтер ; Право, 2001. – 416 с.

8. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник.] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
9. Постанова Пленуму Верховного суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.
10. Рішення Конституційного Суду від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4652-VI / Верховна Рада України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4652-17>.
12. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. ; Х. : Юрінком Інтер ; Право, 2001. – 416 с.

Никитин А. О. Принципы и общие основы назначения наказания

Аннотация. В статье описываются и анализируются предусмотренные Уголовным кодексом Украины общие основы назначения наказания. Отмечается взаимосвязь основ назначения наказания между собой, а также их соответствие принципам назначения наказания. Обращено внимание на изменения, внесенные в общие основы назначения наказания, в связи с принятием нового Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 года.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, преступление, уголовный проступок, назначение наказания, закон об уголовной ответственности, принципы назначения наказания.

Nikitin A. Principles and general basics of punishment's imposition

Summary. The article describes and analyzes the general basics of imposition of punishment under the Criminal Code of Ukraine. It highlights interconnection of basics of the punishment's imposition between each other, as well as their consistency with principles of the punishment's imposition. Attention is drawn for the changes amended into the general basics of punishment's imposition in connection with the adoption of the Criminal Procedural Code of Ukraine 2012.

Key words: criminal offence, felony, misdemeanor, imposition of punishment, the law on criminal liability, principles of punishment's imposition.